

ISOMO RY'IKINYARWANDA UMWAKA WA GATANDATU ACCOUNTING

Umutwe wa I: Umuco nyarwanda	I
Umwandiko: Ubukwe mu muco nyarwanda	1
Uturemajambo tw'inshinga	8
Inshamake y'ibyizwe mu mutwe wa mbere	16
Isuzuma risoza umutwe wa mbere	16

Umutwe wa 2: Uburinganire n'ubwuzuzanye	19
Umwandiko: Uburinganire n'ubwuzuzanye mu muco nyarwanda.....	19
Uturemajambo tw'inshinga twungirije	23
Impapuro zagenewe kuzuzwa.	30
Inshamake y'ibyizwe mu mutwe wa kabiri	37
Isuzuma risoza umutwe wa kabiri	37
Umutwe wa 3: Ubuzima	41
Umwandiko: Indwara z'ibyozezo	41
Imbwirwaruhame	45
Inshamake y'ibyizwe mu mutwe wa gatatu	47
Isuzuma risoza umutwe wa gatatu	48
Umutwe wa 4: Umuco w'amahoro	50
Umwandiko: Gukumira no kurwanya jenocide	50
Inyandiko z'ubutegets: Ibaruwa isaba akazi n'umwirondoro	54
Inshamake y'ibyizwe mu mutwe wa kane	63
Isuzuma risoza umutwe wa kane	64
Umutwe wa 5: Iterambere	67
Umwandiko: Mahoro akungahara	67
Amatangazo n'ubutumire	72
Inshamake y'ibyizwe mu mutwe wa gatanu	75
Isuzuma risoza umutwe wa gatanu	75
Umutwe wa 6: Ubukoroni	79
Abakoroni n'ingoma y'umwami Musinga	79
Inkuru y'ikinyamakuru: Gusesengura inkuru y'ikinyamakuru	83
Inshamake y'ibyizwe mu mutwe wa gatandatu	85
Isuzuma risoza umutwe wa gatandatu	86
Umutwe wa 7: Ibiyobyabwenge	90

Inkuru ishushaniye: Ingaruka z'ibiyobyabwenge	90
Inkuru ishushanyije	102
Inshamake y'ibyizwe mu mutwe wa karindwi	103
Isuzuma risoza umutwe wa karindwi	103

Uturemajambo tw'inshinga

1) Inshoza y'inshinga

Inshinga ni ijambo ryumvikanisha igikorwa, imico cyangwa imimerere ya ruhamwa mu nteruro. Muri make, inshinga ni yo itanga ubutumwa mu nteruro.

2) Amoko y'inshinga

Mu moko y'inshinga hagaragaramo inshinga isanzwe n'inshinga idasanzwe. Inshinga isanzwe ishobora kuba iri mu mbundo cyangwa itondaguye. Ni ukuvuga ko inshinga ishobora kwigaragaza mu nteruro ari:

- Inshinga idasanzwe bita nkene cyangwa mburabuzi.
- Inshinga isanzwe iri mu mbundo.
- Inshinga isanzwe itondaguye.

a) Inshinga idasanzwe

Inshinga idasanzwe bita nkene cyangwa mburabuzi ni inshinga zidakoreshe nk'inshinga zisanzwe kuko usanga hari ibihe bimwe na bimwe by'inshinga zidatondagurwamo. Ikindi kiziranga ni uko usanga nta zina rishobora gukomoka kuri bene izo nshinga. Ni inshinga zigizwe n'ibicumbi gusa (**-ni, -ri, -fite, -ruzi, -zi**); ntizifite imbundo zizwi ni yo mpamvu ku mikoreshereze y'imisozo yayo, usanga izo nshinga zidakorana n'imisozo **-e, -aga, -ye** na **a** mu buryo busanzwe.

Cyakora iyo zikoreshejweho ingereka zishobora gusesengurwamo imisozo.

b) Inshinga isanzwe iri mu mbundo

Inshinga idatondaguye yitwa imbundo. Ni inshinga itagaragaza ngenga irimo. Imbundo ni ijambo ry'imberabyombi rifite imiterere nk'iy'izina n'iy'inshinga. Iyo imbundo ifashe imiterere y'izina ibarirwa mu nteko ya 15.

Urugero: kugenda (Ukugenda) kwe kwatangaje benshi.

c) Inshinga itondaguye

Ni inshinga igaragaza ngenga yayo, ruhamwa ndetse n'igihe itondaguwemo.
Urugero: Nzakora

Ikitonderwa: Hari bamwe na bamwe bashyira “Ingirwanshinga ; -ti,-tya,-tyo, na -te” mu moko y'inshinga zidasanzwe bitwaje ko na zo zijya muri ngenga uko ari eshatu, nyamara ingirwanshinga ni ubwoko bw'ijambo bwihariye kuko usibye kuba zigaragaza ngenga nta rindi huriho zifitanye n'inshinga kuko zitagaragaza igikorwa cyangwa imico n'imimerere ya ruhamwa.

3. Uturemajambo tw'ibanze tw'inshinga

a) Inshinga iri mu mbundo

Uturemajambo fatizo tw'inshinga iri mu mbundo ni dutatu:

- indanganshinga ku-
- Umuzi (z)
- Umusozo(soz)

Ingero: Gukora: ku-kor-a k→g/-GR

Gukina: ku-kin-a k→g/-GR

Kubyina: ku-byin-a k→g/-GR

Inshinga iri mu mbundo ishobora kugira utundi turemajambo nk'indangagihe -za-, ingenantego -ta- ingereka zinyuranye n'indangasano z'ibyuzuzo. Cyakora iyo tudahari mu mwanya watwo ntahasimbuzwa ø kubera ko tuba atari uturemajambo fatizo. Hari bamwe bashyira ø inyuma y'indanganshinga ku- kugira ngo bagaragaze ko indangagihe idahari nubwo kutagashyiraho nta cyo byaba bitwaye.

Urugero: Gukora: ku- ø -kor-a k→g/-GR

Gukina: ku- ø -kin-a k→g/-GR

Kubyina: ku- ø -byin-a k→g/-GR

Umusozo w'inshinga iri mu mbundo ni -a gusa.

b) Inshinga itondaguye

Inshinga isanzwe itondaguye igira uturemajambo tw'ibanze tune:

- **Indanganshinga** (bamwe bita indangasano ya ruhamwa; **RSH** mu mpine,
- **Indangagihe** (Bamwe bita ingenantego y'igihe **Rgh** mu mpine),
- **Umuzi (Z)**
- **Umusozo (Soz).**

Urugero:

Arahinga: a-ra-hing-a a-: **Indanganshinga** ra-: **indangagihe** hing-: **umuzi** -a
: **umusozo**

Utu turemajambo fatizo tuba tugomba kugaragara buri gihe mu nshinga. Iyo hagize akataragara gasimbuzwa aka kamenyetso ø

Urugero:

Akora i Kigali. **a-ø-kor-a**

Mpa iyo kayi. **ø-ø-n-ha-a** n→m/-h, mh→mp mu myandikire, a→ø/-J

Vuga neza twumvikane **ø-ø-vug-a**

Ajyayo buri muni **a-ø-gi-a-(yo)** i→y /-J, gy→jy mu myandikire.

1. Indangasano za ruhamwa (Indanganshinga) RSH

Indangasano ya ruhamwa ni akaremajambo k'inshinga itondaguye kerekana ngenga ibereye inshinga ruhamwa. Ni ko kagaragaza isano ruhamwa ifitanye n'inshinga. Aka karemajambo kaba gahagarariye ukora igikorwa mu nshinga. Indangasano za ruhamwa ni 20; ni ukuvuga indangasano za ruhamwa 4 zo muri ngenga ya mbere n'ya kabiri ubumwe n'ubwinshi n'indangasano 16 zo muri ngenga ya gatatu zihagarariye inteko 16.

Ikitonderwa:

- Indangasano ya ruhamwa ya ngenga ya mbere ikoreshwa iyo umuntu yivuga ubwe cyangwa abantu bivuga ubwabo.
- Ngenga ya kabiri ikoreshwa iyo umuntu abwira undi cyangwa aband. ikindi cyangwa ibindi bintu ikaba yisanisha mu nteko 16.
- Mu nteko ya 12 n'ya 14 hari indangasano za ruhamwa ariko mu by'ukuri zidasimbura ijamba ryo muri izo nteko.

Urugero: karabaye,

karahanyuze, burakeye...

2. Ingenantego y'igihe (Indangagihe)

Ingenantego y'igihe cyangwa indangagihe ni akaremajambo gakurikira indanganshinga kakagaragaza igihe inshinga itondaguwemo.

Ingenantego z'igihe ni: **-ø-**: iranga indagihe, **-za-**: iranga inzagihe na **-a-(â, aa)**: igaragaza impitagihe

Ingero:

- Agenda: a-ø-gend-a
- Azagenda: a-za-gend-a
- Yagiye: (uyu muni) a-a-gi-ye, (ejo) a-a-gi-ye, (wa mwana) a-aa-gi-ye a→y /-J

Izo ngenantego zigaragaza igihe iyo zitagaragaye mu nshinga zisimbuzwa **-ø-** kubera ko indangagihe ari akaremajambo fatizo k'inshinga itondaguwe.

Usibye izi ngenantego zigaragaza igihe hari izindi ngenantego zishobora kugaragara mu nshinga zifite ibindi bisobanuro binyuranye nko guhakana, kugaragaza igikorwa gikomeza, kugaragaza ibikorwa bikurikirana... **Ingero:**

-ta-: utagenda

-ki-: akigenda

-o-ka-: wokagenda

-ra-: aragenda

-na-: anagenda

-i-ku-: wikwanga

-ka-: akagenda

-ka-na-: akanagenda

-i-: wigenda

-ra-ki-a-: aracyagenda

-e-ku-: yekwiba

Ikitonderwa:

- a) Ingenantego zishobora guhurira mu nshinga imwe zirenze imwe.

Urugero:

utazagenda: u-**ta-za-**gend-a, ataragenda: a-**ta-ra-**gend-a, aracyanagenda: a-**raki-a-na-**gend-a

- b) Ingenantego -i-, -ta-, -e-ku-, -i-ku- zifite inyito yo guhakana mu nshinga.

- c) Ingenantego -na- ni akaremajambo k'inyibutsacyungo mu nshinga kunga ibikorwa bibiri.

Urugero: Barabiterura baranabijyana.

3. Umuzi

Umuzi ni akaremajambo shingiro k'ijambo rikenera umusozo. Ni wo shingiro ry'inyito y'ijambo. Umuzi ushobora kuba wihagije cyangwa utihagije. Umuzi wihagije ni ushobora gukoreshwa udakurikiwe n'ingereka kugira ngo inyito yawo ibone kuzura. Umuzi utihagije ni ugomba gukenera ingereka kugira ngo inyito yawo ibone kuzura. Ni bene uwo muzi bita intima. Bene iyo mizi itihagije tuzayibona nidusesengura akaremajambo kitwa ingereka mu turemajambo tw'inyongera.

Kugira ngo ubone umuzi w'inshinga ifite imigemo irenze ibiri, utondagura inshinga mu buryo bw'integereko ugakuraho umusozo. **Ingero:** gukora: **kor-a**, guteka; **tek-a**, kwiga: **ig-a**...

Ikitonderwa:

Hari inshinga 16 zifite imizi y'imvugwarimwe. Bene izo nshinga iyo zishakirwa imizi bazitondagura mu mpitakare muri ngenga ya gatatu y'ubumwe bagakuraho indangasano ya ruhamwa n'umusozo - **ye**.

Izo nshinga ni izi zikurikira:

Inshinga		Impitagihe	Umuzi
1.	Kuba	Yabaye	-ba-
2.	Guca	Yaciye	-ci-
3.	Kugwa	Yaguye	-gu-
4.	Guha	Yahaye	-ha-
5.	Gushya	Yahiye	-hi-
6.	Gukwa	Yakoye	-ko-
7.	Kumwa	Yamoye	-mo-

8.	Kunnya	Yaneye	-ne-
9.	Kunywa	Yanyoye	-nyo-
10.	Gupfa	Yapfuye	-pfu-
11.	Kurya	Yariye	-ri-
12.	Gusya	Yaseye	-se-
13.	Guta	Yataye	-ta-
14.	Kuva	Yavuye	-vu-
15.	Kujya	Yagiye	-gi-
16.	Gucya	Bwakeye	-ke-

Ikitoronderwa:

Hari inshinga zifite imigemo ibiri ariko zikora nk'inshinga zirengeje imigemo ibiri. Muri zo twavugaga inshinga “**gusa**” n'inshinga “**kuza**”. Umuzi w'inshinga gusa ni **-s-** igira impindurante ya **-shush-** naho umuzi w'inshinga kuza ni **-z-**.

4. Umusozo

Umusozo w'inshinga ni akaremajambo gasoza inshinga kakagaragaza irebero ryayo. Nk'uko twabibonye mu itondaguranshinga, irebero rivuga imitindire y'igikorwa, imikorere cyangwa imirangirire yacyo. Imisozo y'inshinga imwe igaragaza irebero nkomeza, indi ikagaragaza irebero nshize.

4.1. Imisozo igaragaza irebero nshize

Iyo misozo ni **-e** na **-ye**. Iyi misozo igaragaza igikorwa cyarangiye cyangwa ikigomba kurangira.

a) Umusozo -e

Umusozo -e ukunze kugaragara cyane mu ntegeko no mu nziganyo.

Ingero:

Mukore: mu-ø-kor-e

Mvuge: n-ø-vug-e (n→m/-v)

Nige: n-ø-ig-e

Azagende: a-za-gend-e

Atahe: a-ø-tah-e

Amategako y'igenamajwi akoreshwa ku musozo -e

Amategako y'igenamajwi ajyana n'umusozo -e ni ayo ku nshinga zifite imizi y'imvugwarimwe ari zo kuba, guca, kujya, kugwa, guha, gusya, gucya, gukwa, kumwa, kunywa, kunnya, gupfa, kurya, gusya, guta no kuva.

Amategako y'igenamajwi ajyana n'izo nshinga ni aya akurikira: **a** → **ø/-J**, **i** → **ø/-J**, **o** → **w/-J**, **u** → **ø/-J**, **i** → **y/-J**, **e** → **y/-J**, **u** → **w/-J**

Ingero:

Ube umwarimu: u- **ø-ba-e** (**a** → **ø/-J**) **Ate** ibyo afite: a- **ø-ta-e** (**a** → **ø/-J**) **Age** i

Kigali: a- **ø-gi-e** (**i** → **ø/-J**) **Ace** ibyatsi: a- **ø-ci-e** (**i** → **ø/-J**)

Anywe umutobe muke: a- **ø-nyo-e** (**o** → **w/-J**)

Asye aya masaka: a- **ø-se-e** (**e** → **y/-J**) **Agwe** yubamye: a- **ø-gu-e** (**u** → **w/-J**)

Ave mu nzu: a- **ø-vu-e** (**u** → **ø/-J**)

Akwe abone guhabwa umugeni: a- **ø-ko-e** (**o** → **w/-J**)

b) Umusozo -ye

Umusozo -ye ugaragaza igikorwa cyarangiye ni na yo mpamvu ugaragara mu nshinga zitondaguwe mu mpitagihe (impitakare n'impitakera).

Ingero:

Narize: n-a-ra-ig-**ye** (**a** → **ø/-J**, **g+y** → **z**)

Dukoze : tu- **ø-kor-ye** (**t** → **d/-GR**, **r+y** → **z**)

(Inka) yarabiriye: i-a-ra-bi-ri-**ye** (**i** → **y/-J**)

Amategako y'igenamajwi ajyana n'umusozo -ye

Itegeko	Uru gero
c+y → sh	baramwishe: ba-a-ra-mu- ic-ye
c+y → c	barabicoce: ba-ra-bi-coc- ye
d+y → z	yaradoze: a-a-ra-dod- ye
g+y → z	anyonze (igare): a-ø-nyong- ye
sh+y → sh	(nge) yaranoshe: a-a-ra-n-nosh- ye
shy+y → shy	mwarabeshye: mu-a-ra-beshy- ye
h+y → shy	(ibiryo) byarabishye: bi-a-ra-bi- h-ye
k+y → ts	baramusetse: ba-ra-mu-sek- ye
k+y → s	mwaronse (ibere): mu-a-ra-onk- ye
r+y → z	mwarakoze: mu-a-ra-kor- ye
r+y → y	mwararwaye: mu-a-ra-rwar- ye
r+y → j	bwarije: bu-a-ra-ir- ye
n+y → nn	mwarakinnye: mu-a-ra-kin- ye

n+y→ny:	barambonye: ba-ra-n-bon-ye
t+y→s:	(ibijumba) byarahaswe: bi-a-ra-hat-w-ye bi-a-ra-hat-y-w-e
y+y→y:	twaramugaye (imyitwarire):tu-a-ra-mu-gay-ye
z+y→j:	(data) yarashaje: a-a-ra-saz-ye

4.2. Imisozo igaragaza irebero nkomeza

Imisozo igaragaza irebero nkomeza ni **-a** na **-aga**

a) Umusozo -a

Umusozo -a ugaragaza ko igikorwa kigikomeza cyangwa ko kitaraba kikaba kizaba. Umusozo -a ukoreshwa cyane mu ndagihe, mu nyifurizo, mu ntegeko no mu nzagihe.

Ingero:

Mvuga: n-∅-vug-a (n→m/-v)

Ndakora: n-ra-kor-a (r→d/n-)

Nzakora: n-za-kor-a

Mpa (ikaye) : ∅-∅-n-ha-a (n→m/-h, mh→mp mu myandikire, a→∅/-J)

Akivuga: a-ki-vug-a

Murakarama: mu-ra ka-ram-a

Amategeko y'igenamajwi aiyana n'umusozo -a

Umusozo -a ugira amategeko y'igenamajwi aiyana na wo akorana na za nshinga zifite imizi y'imvugwarimwe.

Muri yo twavuga **a→∅/-J**, **i→∅/-J**, **o→w/-J**; **u→∅/-J**; **i→y/-J**; **e→y/-J**; **u→w/-J**.

Ingero:

Azamuha (amakaye): a-za-mu-ha-a (a→∅/-J)

Araca (ibyatsi): a-ra-ci-a (i→∅/-J)

Aranywa (amata): a-ra-nyo-a (o→w/-J)

Azava (amaraso): a-za-vu-a (u→∅/-J)

Arajya (i Kigali): a-ra-gi-a (i→y/-J, gy→jy mu myandikire)

Azasya (amasaka): a-za-se-a (e→y/-J)

Azagwa (mu ruzi): a-za-gu-a (u→w/-J) [...]

b) Umusozo -aga

Umusozo -aga ugaragaza igikorwa cyakorwaga mu gihe kirekire mu gihe cyashize; ugaragaza akamenyero mu gihe cyahise.

Ingero:

Narakoraga: n-a-ra-kor-**aga**

Yarigaga: a-a-ra-ig-**aga** (i→y/-J, a→ø/-J)

Narasyaga: n-a-ra-se-**aga** (e→y/-J)

Naravugaga: n-a-ra-vug-**aga**

Narandikaga: n-a-ra-andik-**aga** (a→ø/-J)

Nabonaga: n-a-bon-aga...

Amategeko y'igenamajwi ajyana n'umusozi -aga

Kimwe n'umusozi **-a**, umusozi **-aga** na wo ufite amategeko y'igenamajwi ajyana na wo akorana na za nshinga zifite imizi y'imvugwarimwe. Muri yo twavugaga **a→ø/-J**, **i→ø/-J**, **o→w/-J**, **u→ø/-J**, **i→y/-J**, **e→y/-J**, **u→w/-J**

Ingero:

Yahaga (abaha ibiryo): a-a-ha-**aga** (a→y/-J, a→ø/-J)

Yajyaga (yiba): a- a -gi-**aga** (a→y/-J, i→y/-J, gy→jy mu myandikire)

Yamwaga (imisatsi): a- a -mo-**aga** (a→y/-J, o→w/-J)

Yagwaga (neza): a- a -gu-**aga** (a→y/-J, u→w/-J)

Yasyaga (amasaka): a- a -se-**aga** (a→y/-J, e→y/-J)

Yavaga (amaraso): a- a -vu-**aga** (a→y/-J, u→ø/-J) Yacaga

(amasaka): a- a -ci-**aga** (a→y/-J, i→ø/-J)

Bakwaga (inka): ba-a-ko-**aga** (o→w/-J)

c) Inshinga idasanzwe (nkene/ mburabuzi)

Ubundi intêgo rusange y'inshinga itondaguye ni **RSH-Gnt-Z-Soz**, bitewe n'uko inshinga nkene zidakorana n'imisozi y'inshinga mu mwanya w'umusozi nta kamenyetso kagaragaza ko ako karemajambo kadahari. Cyakora iyo kamwe mu tundi turemajambo dutatu dusigaye katagaragaye gasimbuzwa **-ø-**. Ni ukuvuga ko uturemajambo fatizo tw'inshinga nkene ari dutatu: indangasano ya ruhamwa (**RSH**), ingenantego y'igihe (**Rgh**) n'umuzi (**Z**).

Ingero:

Ndi umunyeshuri: **n- ø -ri** r→d/-n

Mfite ikaye: **n- ø -fite** n→m/-f

Ni umunyeshuri: **ø -ø -ni**

Nzi kwandika: **n- ø -zi**

Ese **uruzi** baje?: **u- ø -ruzi**

Ikitonderwa:

Inshinga nkene zishobora gukorana n'ingereka bityo mu gusesengurwa na zo zikagaragaza umusozi.

Urugero:

Uyu mwana **arazwi** cyane

a-ra-z-w-i

Dufitanye igihango

tu- ø-fit-an-ye $t \rightarrow d/-GR$

2

Uburinganire n'ubwuzuzanye

Uturemajambo tw'inshinga twungirije

Inshoza y'uturemajambo twungirije

Uturemajambo twungirije ni uturemajambo dushobora kugaragara mu nshinga iyo bibaye ngombwa kugira ngo tuyihindurire inyito. Bene utwo turemajambo iyo tutagaragaye ntidusimbuzwa imbumbabusa ø. Utwo turemajambo ni akano, indangasano y'icyuzuzo n'ingereka.

Urugero:

Ntitubibakorere: nti-tu-ø-bi-ba-kor-ir-e: **nti-:** akano; **-tu-:** indangangenga; **bi-ba-:** indangasano z'icyuzuzo; **-kor-:** umuzi; **-ir:** ingereka; **-e:** umusozo.

a) Akano (KN/TN)

Akano ni akaremajambo kaza imbere y'indanganshinga. Hari bamwe bakita mbanza, imbanzirizangenga, imbimburiranteko, interuranteko cyangwa inyomekwambere. Izi nyito zose zihuriye ku kuba zerekana ko aka karemajambo gafata umwanya w'imbere.

Imbonerahamwe yako

Akano	Urugero	Uturemajambo
Ni-: gakoreshwa iyo bateganya (kagira isaku nyejuru) cyangwa bategeka (kagira isaku nyesi).	Nibasora	ni-ba-ø-sor-a
	Nubabona	ni-u-ø-ba-bon-a i→ø/-J
	Nimubikore	ni-mu-ø-bi-kor-e
Si-: gakora muri ngenga ya mbere y'ubumwe mu guhakana.	Sinumva	si-n-ø-umv-a
	Sinzakwa iriya shashi	si-n-za-ko-a o→w/-J

Nti: gakoreshwa mu guhakana muri ngenga zose usibye iya mbere y'ubumwe.	Ntimwariye	nti -mu-a-ri-ye u→w/-J
	Ntituziba imisoro	nti -tu-za-ib-a a→ø/-J
	Ntuzirengagize amahoro.	nti -u-za-ii-reng-ag-ir-y-e i→ø/-J; a→ø/-J; r+y→z

Utuno rero turimo amoko atatu: agategeka, akaziganya n'agahakanya nk'uko bigaragara muri yi mbonerahamwe.

- inshingano zabo.
- Karangwa **ntiyibye** inka ya Nkuranga.
- Uhiga umugabo **ntiyamira**.

b) Indangacyuzuzo/ Inyibucyacyuzuzo/ Indangasano y'icyuzuzo (RSUZ)

Indangacyuzuzo ni akaremajambo kajya mu nshinga kagasimbura kandi kakibutsa icyuzuzo k'iyi nshinga. Kibutsa ngenga cyangwa inteko by'ijambo ribereye inshinga icyuzuzo.

Indangacyuzuzo ziri ukubiri; hari izisanzwe n'indangacyuzuzo ngaruka.

Imbonerahamwe:

Indangacyuzuzo zisanzwe		Interuro	Uturemajambo
Ngenga ya mbere	-n-	Azankorera uriya mutwaro.	a-za-n-kor-ir-a i→e/ Co-
		Arambara ejo. Aranyubaha pe?	a-ra-amb-ar-a a→ø/-J a-ra-n-ubah-a n→ny/-J
	-tu-	Twe aradukunda cyane.	a-ra-tu-kund-a t→d/-GR
		Twe aratwubaha rwose.	a-ra-tu-ubah-a u→w/-J
Ngenga ya kabiri	-ku-	Wowe azaguhana.	a-za-ku-han-a k→g/-GR
	-ba-	Mwe azabahana.	a-za-ba-han-a
Ngenga ya gatatu nt.1	-mu-	We aramubara.	a-ra-mu-bar-a
nt.2	-ba-	Bo arababara.	a-ra-ba-bar-a
nt.3	-wu-	Wa murima arawubara.	a-ra-wu-bar-a
nt.4	-yi-	Ya nka arayigura.	a-ra-yi-gur-a
nt.5	-ri-	Rya gare ararigura.	a-ra-ri-gur-a
nt.6	-ya-	Ya masaka arayagura.	a-ra-ya-gur-a
nt.7	-ki-	Cya kirima arakigura.	a-ra-ki-gur-a
nt.8	-bi-	Bya bigori arabigura	a-ra-bi-gur-a

nt.9	-yi-	Ya nk turayibaga.	tu-ra-yi-bag-a
nt.10	-zi-	Inka araziragira.	a-ra-zi-ragir-a
nt.11	-ru-	Ururabo ararukata.	a-ra-ru-kat-a
nt.12	-ka-	Ka karima aragafite.	a-ra-ka-fite k→g/-GR;
nt.13	-tu-	Twa dufi aradufashe.	a-ra-tu-fat-ye t→d/-GR; t+y→sh
nt.14	-bu-	Bwa bwato arabwishyura.	a-ra-bu-ishyur-a u→w/-J
nt.15	-ku-	Kwa kuguru arakureka.	a-ra-ku-rek-a
nt.16	-ha-	Aha araharunda.	a-ra-ha-rund-a
Indangacyuzuzo ngaruka yerekana igikorwa kigaruka kuri ruhamwa.	-ii-/iy-	Uwera arikunda.	a-ra-ii-kund-a a→ø/-J
		Bariya bana barikunda.	ba-ra-ii-kund-a a→ø/-J
		Aba bantu bariyica.	ba-ra-iy-ic-a a→ø/-J
		Uratwibwira nuhagera.	u-ra-tu-ii-bwir-a u→w/-J

Abashakashatsi bamwe bemeza ko indangacyuzuzo ngaruka iba **-iy-** iyo umuzi w'inshinga utangiwe n'inyajwi na **-ii-** iyo umuzi utangiwe n'ingombajwi. Abandi (urugero: A. Coupez) bakemeza ko ari **-iy-** gusa ko **-ii-** itabaho.

c) Ingereka (GRK)

Ingereka ni akaremajambo kajya hagati y'umuzi/ intima n'umusozo by'inshinga kakayizanira ingingo nshya. Iyo umuzi wiyunze n'ingereka bibyara igicumbi gishya kitwa: **intima**.

Ingereka zikoreshwa mu ikomoranshinga rishingiye ku guhimba inshinga nshya ifatiye ku mizi y'andi magambo. Hari uburyo bubiri: ikomoranshinga **mvazina** n'ikomoranshinga **mvanshinga**.

1. Ikomoranshinga mvazina

Ikomoranshinga mvazina ni uguhimba inshinga nshya uherye ku bicumbi by'amazina asanzwe mu rurimi.

Urugero:

Amazina/Igicumbi	Ingereka	Inshinga	Intego
Ibiryoye	-h-	kuryoha	ku-ri-o-h-a i→y/-J
Ingumba		kugumbaha	ku-gumba-h-a

Urumuri	-k-	kumurika	ku-muri-k-a
Amahari		guharika	ku-hari-k-a k→g/-GR
Ifoto	-r-	gufotora	ku-foto-r-a k→g/-GR
Umukungu	-ah-ar-	gukungahara	ku-kungu-ah-ar-a u→ø/-J k→g/-GR
Umutindi		gutindahara	ku-tindi-ah-ar-a i→ø/-J k→g/-GR

Iri komoranshinga rikoresha ingereka zikurikira: **-h-; -k-; -r-; -ah-ar-**.

2. Ikomoranshinga mvanshinga

Iri komoranshinga rishingiye ku guhimba inshinga nshya uherye ku mizi y'inshinga zisanze mu rurimi. Ibyo bituma dusangamo ingereka z'amoko menshi. Ayo moko agabanyijemo ibyiciro: **ingereka zijyana** n'imizi gusa zihora imbere zitwa **ingereka ngeno** n'iziboneka ahabonetse hose zitwa **ingereka gikwira**. Muri buri kiciro habamo ingereka nyacyuzuzo n'ingereka ntacyuzuzo. Ingereka kandi ziha intima intego ituma zikoreshwa mu magambo; izo ngereka zitwa **"imbenezantima"**.

a) Ingereka zihora zibanziriza izindi

Ingereka nsubira

Izi ngereka ziha inshinga inshoza y'igikorwa kisubiramo inshuro zirenze imwe.

Ingero z'ingereka nsubira:

Umuzi /intima	Ingereka nsubira	Inshinga nshya	Intego
-mes-	-uur-	Kumesuura	ku-mes-uur-a
-kom-		Gukomora	ku-kom-uur-a k→g/-GR u→o/ co-
-bag-	-ar-ur-	Kubagarura	ku-bag-ar-ur-a
-vun-	-ag-ur-	Kuvunagura	ku-vun-ag-ur-a
-cir-		Guciragura	ku-cir-ag-ur-a k→g/-GR
-vug-		Kuvugagura	ku-vug-ag-ur-a

-ri-	-ag-ag-ur-	Kuryagagura	ku-ri-ag-ur-a i→y/-J
-ci-		Gucagagura	ku-ci-ag-ag-ur-a i→ø/-J k→g/-GR;
-kubit- (-kub-it-)		Gukubitagura	ku-kubit-ag-ur-a k→g/-GR
-cur-	-ang-	Gucuranga	ku-cur-ang-a k→g/-GR
-kom-		Gukomanga	ku-kom-ang-a k→g/-GR
-sib-		Gusibanga	ku-sib-ang-a k→g/-GR

Ingereka ngirura/ ngiruka

Ingereka ngirura ni akaremajambo gaha inshinga inyito ibusana n'ibumbatiwe n'igicumbi.

Ingero:

Umuzi	Ingereka	Inshinga nshya	Intego
-dod-	-uur-	Kudodora	ku-dod-uur-a u→o/Co-
-fung-		Gufungura	ku-fung-uur-a k→g/-GR
-het-		Guhetura	ku-het-uur-a k→g/-GR
-ta-		Gutoora	ku-ta-uur-a a + u→o
-hug-	-uk-	Guhuguka	ku-hug-uk-a k→g/-GR
-jij-		Kujijuka	ku-jij-uk-a
-dod-		Kudodooka	ku-dod-uk-a u→o/Co-

Ingereka z'inyabune

Ingereka z'inyabune ni uturemajambo dukunda kugendana ari tune zikiyomeka ku ntima (Intima ni umuzi utihagije/udafite inyito yumvikana, ikagira inyito iyo yiyunze n'ingereka z'inyabune cyangwa imbenezantima.) Izi nyabune zishobora kugenda ari enye, eshatu cyangwa ebyiri.

Ingero z'inyabune

Urugero rw'igicumbi cyangwa umuzi utihagije	Ingereka z'inyabune	Inshinga nshya (urugero)	Intego
*han-; *hag-; *bamb-*z-;	-am- (-uk-)	Guhanama	ku-*han-am-a k→g/-GR

*cur-; *eg-; *jand-; *gar-;	-ik-	Guhanika	ku-*han-ik-a k→g/-GR
*ub-; *heng...(harafatwa urugero rumwe).	-uk-	Guhanuka	ku-*han-uk-a k→g/-GR
	-ur-	Guhanura	ku-*han-ur-a k→g/-GR
*ramb-	-ik-	Kurambika	ku-*ramb-ik-a
	-uuk-	Kurambuuka	ku-*ramb-uuk-a
	-uur-	Kurambuura	ku-*ramb-uur-a
*tob-	-am-	Gutobama	ku-*tob-am-a k→g/-GR
	-ik-	Gutobeka	ku-*tob-ik-a k→g/-GR
*cuk-	-uuk-	Gucukuuka	ku-*cuk-uk-a k→g/-GR
	-uur-	Gucukuura	ku-*cuk-uur-a k→g/-GR
*hir-	-ik-	Guhirika	ku-*hir-ik-a k→g/-GR
*ter-	-ik-	Gutereka	ku-*ter-ik-a i→e/Ce- k→g/-GR
	-ur-	Guterura	ku-*ter-ur-a k→g/-GR
*tah-	-uuk-	Gutahuka	ku-*tah-uuk-a k→g/-GR
	-uur-	Gutahuura	ku-*tah-uur-a k→g/-GR

Ingereka ngirika

Ingereka ngirika ivuga ko igikorwa kibumbatiwe n'igicumbi k'inshinga gishoboka cyangwa se kitaruhanyije kugerwaho.

Ingero:

Umuzi	Ingereka	Inshinga nshya	Intego
-hing-	-ik-	Guhingika	ku-hing-ik-a k→g/GR
-reb-		Kurebeka	ku-reb-ik-a i→e/Ce-
-bon-		Kuboneka	ku-bon-ik-a i→e/Co-
-gur-		Kugurika	ku-gur-ik-a
-mir-		Kumirika	ku-mir-ik-a

Ingero: Uyu murima **urahingika**. u-ra-hing-ik-a

Wivunika **numvise**. n-ø-umv-it-ye t+y→s

Bya bigori **byaheredutse**. bi-a-her-it-uk-ye i→e/Ce- i→y/-J t→d/-GR
k+y→ts

Ingereka gikwira/ zijya ahabonetse hose

1. Ingereka ingirana: -an-

Inshoza y'ibanze yo gukorera icyarimwe.

Urugero

Gukundana: ku-kund-an -a

Gukorana: ku-kor-an-a $k \rightarrow g/-GR$

2. Ingereka ngirira: -ir-

Inshoza yayo y'ibanze ni ugukora mu mwanya w'undi.

Urugero

Gukinira: ku-kin-ir-a $k \rightarrow g/-GR$

Gukorera: ku-kor-ir-a $k \rightarrow g/-GR$ $i \rightarrow e/Co-$

3. Ingereka ngirisha: -ish-/-sh-

Inyito yayo y'ibanze ni ukwifashisha ikintu ukora ikindi, **-sh-** ikorana gusa n'imizi y'imvugwarimwe mu gihe **-ish-** ikorana n'imizi isanzwe.

Urugero:

Guhingisha: ku-hing-ish-a $k \rightarrow g/-GR$

Gukosha: ku-ko-sh-a $k \rightarrow g/-GR$

4. Ingereka ngiza :-y-

Iyi ngereka igira inshoza y'ibanze yo gutera ikintu kubaho cyangwa kubitegeka.

Urugero:

Gukubuza: ku-kub-ur-y-a $r+y \rightarrow z$ $k \rightarrow g/-GR$

Kubyaza: ku-byar-y-a $r+y \rightarrow z$ $k \rightarrow g/-GR$

5. Ingereka ngirwa: -w-/-bw-

Iyi ngereka yerekeza amaherezo y'igikorwa kuri ruhamwa aho kuyerekeza ku cyuzuzo. **-bw-** ikorana n'imizi y'imvugwarimwe mu gihe **-w-** ikorana n'imizi isanzwe. **Urugero:**

Gukubitwa: ku-kubit-w-a $k \rightarrow g/-GR$

Kwigwa: ku-ig-w-a $u \rightarrow w/-J$

Gukobwa: ku-ko-bw-a $k \rightarrow g/-GR$

Gutabwa: ku-ta-bw-a $k \rightarrow g/-GR$

Impapuro zagenewe kuzuzwa.

Ibigo bitandukanye, biba byarateguye impapuro zuzuzwa n'ukeneze serivisi rukanaka. Hari rero impapuro zo kuzuza ku bantu bakeneye ibya ngombwa runaka mu buyobozi zirimo ibyemezo by'amavuko n'iby'irangamimerere. Hari kandi impapuro zuzuzwa n'abantu bakeneye serivisi za banki zijyanye no kubikuza no kubitsa amafaranga.

1. Impapuro zuzuzwa

Mu nzego z'ubuyobozi bwite bwa Leta hari impapuro zabugenewe zo kuzuzwa zituma nyirazo ahabwa serivisi runaka. Zimwe muri izo mpapuro ni izi zikurikira:

- Ikemezo cy'amavuko
- Ikemezo kiranga umuntu
- Ikemezo gisimbura irangamuntu
- Icyangombwa cyo gushyingirwa

Ibyuzuzwa kuri ibyo byemezo

INTARA

AKARERE

UMURENGE WA

Ikemezo cy'amavuko

Ngewe..... Um unyamabanga
Nshingwabikorwa w'Umurenge wa.....nemeje ko
uyu Kanaka/Nyirakanaka.....

Mwene..... na.....Umurenge wa.....yavukiye.....
ku wa.....20.....

Gitangiweku wa.....20.....

NakiriyeFRW

Umunyamabanga nshingwabikorwa (Amazina)
.....

Umukono

Uwakiriye amafaranga mu Murenge (Amazina)

.....

Umukono

Kashe

Siba ibitari ngombwa

REPUBULIKA Y'U RWANDA

INTARA

AKARERE

UMURENGE WA

Ikemezo kiranga umuntu

Ngewe.....

Umunyamabanga Nshingwabikorwa wa.....

nemeje indangamuntu y'uwitwa

Izina:

Amazina y'idini:

Izina rya se:

Izina rya nyina:

Aho yavukiye:.....

Akarere k'amavuko

Ubwenegihugu

Umwuga:

Intara avukamo

Intara atuyemo

NakiriyeFRW

Gitangiweku wa /20.....

Uwakiriye amafaranga mu Murenge (Amazina)

.....

Umukono

Umunyamabanga Nshingwabikorwa (Amazina)

.....

Umukono

Kashe

REPUBULIKA Y'U RWANDA

INTARA

AKARERE

UMURENGE WA

IBIRO BY'IRANGAMIMERERE

Ikemezo cyo gushyingirwa

Twe, Umwanditsi w'irangamimerere, dutangaje kandi twemeje ko

.....

Wavukiye:.....ku wa...../...../.....Umuhungu

wa :

na:.....ku ruhande rumwe

na:

Wavukiye:.....ku wa...../...../.....Umukobwa

wa :

na:.....ku ruhande rumwe

na.....

Bashyingiwe uyu muni imbere yacu. Ugushyingirwa kwanditswe mu gitabo
k'inyandiko zo gushyingirwa ku numero.....Igitabo.....

Bikorewe.....

Ku wa...../...../.....

Umwanditsi w'irangamimerere

.....

Kashe

REPUBULIKA Y'U RWANDA

INTARA

AKARERE.....

UMURENGE.....

E-mail:.....

Ikemezo gisimbura ikarita ndangamuntu by'agateganyo

Amazina Itariki
yavukiyeho

Intara

Akarere ka.

Umurenge wa

Akagari ka.....

Umudugudu wa

Se

Nyina

Uwo bashakanye (Iyo atari ingaragu)

Nomero y'ikarita (Iyo yatakaye)

Gitangiwe, ku wa

Ushinzwe irangamimerere:

Ikitonderwa:

1. Iki kemezo gifite agaciro nk'ak'ikarita ndangamuntu;
2. Agaciro kacyo karangira nyuma y'iminsi 60;
3. Iki kemezo ntigisimbura ibindi bisanzwe bitangwa.

.....
Umunyamabanga Nshingwabikorwa
w'Umurenge wa

Urupapuro rwo kubikuza (Sheki)

Sheki ni urupapuro rwuzuzwa muri banki kugira ngo uwo ruhawe abikuze amafaranga kuri konti y'urumuhaye. Biragoye kubona sheki yanditse mu Kinyarwanda gusa kubera ko banki ziganwa n'Abanyarwanda ndetse

n'abanyamahanga. Sheki nyinshi zandikwa mu ndimi z'amahanga. Iby'ingenzi byuzuzwa kuri sheki ni ibi bikurikira:

- Amazina y'uhawe sheki.
- Umubare w'amafaranga abikuzwa.
- Itariki sheki itangiweho.
- Umukono wa nyiri konti.

Urugero:

		BANQUE POPULAIRE DU RWANDA SA BANKI Y'ABATURAGE Y'U RWANDA SA		BPR BP 1348 Kigali R.C/TR: A 050/08 KIG.A TVA/VAT: 100162830	
Payez contre ce chèque la somme de/Pay against this cheque the sum of/Mutange kuri iyi sheki amafaranga:				Dev/Curr.	Montant/Amount/Umubare
à l'ordre de/In order of/Muyampere:					
Compte N° Account N° N° ya konti		BPK		Signature/ Umukono	Date
				Fait à/Done at/ Bikorewe	
Chèque n° - Cheque n° - N° ya sheki				1127405	

Ikitonderwa:

Usibye izo mpapuro zivuzwe haruguru, hari izindi nyinshi zabugenewe zuzuzwa.

Imbwirwaruhame

1. Inshoza y'imbwirwaruhame

Imbwirwaruhame ni ijamba umuntu ategura akarigeza ku bantu benshi bakirinda kumurogoya, ahubwo bakamutega amatwi. Imbwirwaruhame ishobora kuba ndende cyangwa ngufi bitewe n'intego yayo. Uvuga imbwirwaruhame na we agomba kuyitegura agahuza ibitekerezo bye bwite n'insanganyamatsiko y'umunsi, kandi akiyubaha ubwe, akubaha n'abamuteze amatwi. Imbwirwaruhame zivuga ku nsanganyamatsiko zinyuranye: izibwiriza iby'idini, izivuga ibya poritiki, izo kwizihiza iminsi mikuru, izikangurira abantu igikorwa runaka... Ni yo mpamvu imbwirwaruhame zishobora kuvugirwa ahantu hanyuranye nko mu nsengeru, mu ishuri, mu nzu mberabyombi n'ahandi.

2. Uturango n'imbata y'imbwirwaruhame

Imbwirwaruhame igizwe n'ibice bine: umutwe, intangiriro, igihimba n'umwanzuro.

Umutwe:

Umutwe ni igice kibanza k'imbwirwaruhame kigaragaza insanganyamatsiko n'uyivuga.

Intangiriro

Mu ntangiriro uvuga imbwirwaruhame atangira asuhuza abo yageneye ikiganiro ahereye ku banyacyubahiro bahari uko bagenda basumbana, mu byubahiro byabo.

Urugero:

“Muyobozi w'Umurenge,
Bayobozi b'utugari n'imidugudu,
Baturage b'Umurenge wa Munanira, nimugire amahoro!”

Aka ni na ko karango ka mbere k'imbwirwaruhame. Mu ntangiriro kandi ni ho utanga ikiganiro agaragaza ibyo ari buze kuvugaho aha n'utera amatsiko abari buze kumutega amatwi ndetse no kubumvisha akamaro k'icyo kiganiro agiye kubagezaho. Iki gice ntikigomba kuba kirekire.

Igihimba

Iki gice ni cyo gice fatizo k'imbwirwaruhame. Ni muri iki gice utanga ikiganiro avuga ingingo yateguye kuvugaho. Ni ngombwa ko izo ngingo azikurikiranya neza ashingiye ku buremere bwazo. Ibi bituma abamutega amatwi bishimira gukomeza kumwumva kuko aba yahereye ku ngingo zibafitiye akamaro cyane. Iyo bibaye ngombwa ko hari ingero zitangwa, uvuga imbwirwaruhame akoresha ingero zijyanye n'abo abwira cyangwa aho avugira. Kubera ko iki gice gishobora kuba kirekire, utanga ikiganiro mbere yo kujya ku yindi ngingo ashobora kugenda akoresha amagambo yo gukangura abo abwira (Bayobozi, Babyeyi, Nshuti, Bavandimwe...)

Umwanzuro/ Umusozo

Muri iki gice utanga imbwirwaruhame asoza yibutsa abamuteze amatwi ingingo z'ingezi baganiriyeho kugira ngo basigarane ishusho y'ikiganiro. Ni muri iki gice kandi ashobora kugaragaza ibyifuzo, ingamba, inama... bitewe n'imiterere y'ikiganiro. Niba yashishikarizaga abantu kurwanya ibiyobyabwenge arasoza agaragaza ingamba zafatwa mu kubirwanya. Muri iki gice kandi utanga ikiganiro asoza ashimira abari bamuteze amatwi.

3. Amabwiriza agenga imbwirwaruhame

Ibyitabwaho mbere yo gutanga imbwirwaruhame

Mbere yo gutanga ikiganiro mbwirwaruhame ugitegura agomba kumenya ibi bikurikira:

- Ni ngombwa kumenya abo agiye kubwira imbwirwaruhame abo ari bo.
- Ni iki bashobora kumva? Bari mu kihe kigero k'imyaka? Bakora iki? Ni iki bahuriyeho?
- Gutegura imbwirwaruhame.
- Kumva neza insanganyamatsiko y'imbwirwaruhame byaba ngombwa akanasoma ibitabo binyuranye bivuga kuri iyo nsanganyamatsiko.

- Gukusanya ibyo azavugaga mu ngingo zinyuranye z'imbwirwaruhame ashingiye ku byo yasomye cyangwa yabajije abandi.
- Gushaka intego z'ikiganiro ke akanakora imbata y'ikiganiro ke.

Imyitwarire y'utanga ikiganiro mbwirwaruhame

Utanga ikiganiro mbwirwaruhame agomba kuba:

- Afite isuku; yambaye neza; ni ukuvuga imyambaro idakojeje isoni.
- Kumenya guhagarara neza imbere y'abandi nta mususu.
- Kuvuga imbwirwaruhame ye adategwa.
- Kuraranganya amaso mu bo abwira, kirazira kubatera umugongo no kuba imbata y'urupapuro.
- Kurangurura ijwi kugira ngo imbwirwaruhame yumvikane.
- Kuvuga atarandaga cyane ngo batarambirwa kandi ntiyihute cyane mu mvugo kugira ngo ibyo avuze birusheho kumvikana.
- Kwirinda imvugo nyandagazi.
- Kugenda atanga ingero zihuye n'ikigero cy'abo abwira cyangwa se icyo bakora.

Ikitonderwa:

Imbwirwaruhame itegurwa yandikwa, ikavugwa isomwa. Nta guhimbiraho kuko bituma uvugaga ashobora gukora amakosa. Nubwo tutakwirengagiza ko hari abantu bagira impano yo kuvugira mu ruhamwe ariko si ibya bos

1. Inshoza y'ibaruwa y'ubutegetsi

Ibaruwa y'ubutegetsi ni ibaruwa ngufi kandi ivuga ibya ngombwa birasa ku ntego, ikirinda uburondogozi no kugaragaza amarangamutima. Igituma iba ngufi ni uko uwandika agomba gusa kwibanda ku mpamvu yatumye yandika. Bene iyi baruwa y'ubutegetsi iba igamije gusaba akazi, gusubiza uwasabye akazi, gusaba ibisobanuro mu kazi, gutanga ibisobanuro, gutanga amabwiriza n'ibindi. Tuvuge niba uwandika asaba akazi, iyo ni yo mpamvu agaragaza ku rupapuro kandi ni yo avugaho muri make agaragaza akazi ashaka ako ari ko, ubushobozi afite bwo kugakora n'uburyo azagakora, kandi byose bikagirwa mu kinyabupfura. Nta gutandukira ngo agaragaze ko yababaye, ko ubukene bumumereye nabi, ko aya rimwe mu cyumweru, ko yari afite akazi bakakamwirukanaho ku maherere n'ibindi. Uwo wandikira usaba akazi ntakeneye ko umurondogoraho cyangwa ko umutera imbabazi. Ibyo nta mwanya abifitiye, icyo akeneye ni icyo ugamije kumukorera, ubushobozi ugifitemo, ibyangombwa bibigaragaza. Bene iyi baruwa yandikwa ku rupapuro rw'umweru bita A4, rukandikwaho ruhagaze, uwandika agahera ibumoso agana iburyo.

2. Imiterere y'ibaruwa y'ubutegetsi

Ibaruwa y'ubutegetsi igizwe n'ibice binyuranye:

Aderesi: Ni igice k'ingenzi kigaragaza uwanditse ibaruwa. Hagaragamo amazina ye, aho atuye ndetse n'andi makuru yose yafasha uwo yandikiye kumenya aho yamubariza aramutse amushatse: ashobora kongeramo nimero za terefoni n'aderesi ye ya interineti. Iki gice gifata umwanya wo hejuru ibumoso ku rupapuro.

Itariki: Ni ngombwa ko hagaragamo ahantu ibaruwa yandikiwe n'umunsi iyo baruwa yandikiweho. Iki gice cyo kijya hejuru iburyo ahateganye n'izina.

Uwandikiwe: Iki gice kigaragara muni y'itariki ibaruwa yandikiweho. Kiba kigaragaza uwo ibaruwa igenewe. Si izina rye bwite rigaragamo ahubwo ni izina rigaragaza umwanya afite mu kazi. Cyakora hashobora no kugaragazwa izina iyo ibaruwa igenewe umukozi runaka.

Impamvu: Mu ibaruwa nk'iyi hagomba kugaragaramo impamvu yayo: gusaba akazi, gusaba ibisobanuro... Ijambo impamvu buri gihe ricibwaho akarongo. Iki gice kiba kiri munsu ya aderesi kikabangikana n'umurongo wa nyuma wo mu gice kigaragaza uwo ibaruwa yandikiwe.

Igihimba: Igihimba ni ibaruwa nyirizina. Igihimba k'ibaruwa y'ubutegetsi kigirwa n'ibika bitatu:

- a) **Intangiriro:** Uwandika avuga muri make impamvu imuteye kwandika igirwa n'igika kimwe kandi ikagaragaza icyo uwandika agamije. Iyo ari nk'ibaruwa isaba akazi agaragazamo ko azi neza ko uwo mwanya uhari yongeramo aho yabikuye; mu kinyamakuru cyangwa mu itangazo ryacyiye kuri radiyo.
- b) **Igihimba:** Uwandika asobanura atarondogoye ingingo z'ingenzi zigize impamvu yo kwandika. Ni igice kigaragara nk'aho ari kirekire kurusha ibindi, kuko gishobora no kugira ibika birenze kimwe bitewe n'ingingo zigize ubutumwa. Ni cyo gice cyonyine gisobanura mu mugambo arambuye ibyavuzwe mu ntangiriro, kikabisesengura, kikanakurikiranya ibitekerezo. Icyo gihe buri gika kiharira ingingo yacyo, na none ukirinda gusubiramo ibyo wavuze.
- c) **Umusozo:** Uwandika ibaruwa asaza ashimira uwo yandikiye. Ni cyo gice kirangiza ibaruwa kandi kigirwa n'igika kimwe. Uwandika arangiza yerekana ikizere afitiye uwo yandikiye cyangwa se icyubahiro amugomba.
- d) **Amazina n'umukono:** Ni igice gisaza ibaruwa kigizwe n'amazina ndetse n'umukono wa nyiri ukuyandika.

Ikitonderwa: Bitewe n'imiterere yayo, ibaruwa y'ubutegetsi ishobora kugira ibindi bice bikurikira:

Binyujijwe: Ni igice kigaragara mu ibaruwa y'ubutegetsi munsu y'aderesi y'uwandikiwe.

Bimenyeshejwe: ni igice kijya mu mpera z'ibaruwa ku ruhande w'ibumoso. Kijya mu ibaruwa y'ubutegetsi iba igomba kugira abandi bamenyeshwa ibyanditswe.

3. Imbata y'ibaruwa y'ubutegets

Amazina n'aho uwanditse abarizwa

uwandikiwe abarizwa

Impamvu: -----

Muyobozi

Bimenyeshejwe:

Ahantu, itariki, ukwezi n'umwaka

Umwanya w'icyubahiro n'aho

Binyujijwe -----

Nyakubahwa/ Bwana

Amazina n'umukono
by'uwanditse

4. Uturango tw'ibaruwa y'ubutegets

- Hari amagambo yabugenewe agomba gutangira no gusoza ibaruwa y'ubutegets.
- (Bwana Muyobozi, Nyakubahwa Minisitiri...)
- Ibaruwa y'ubutegets ntabwo cyangwa ngo asuzurire. Hari amagambo yabugenewe asuzura ibaruwa y'ubutegets (Mu gihe ntegereje igisubizo cyacu kiza, Nyakubahwa, mbaye mbashimiye/ Mu gihe ntegerezanyije ikizere, mbaye mbashimiye/ Mbaye mbashimiye Nyakubahwa/ Bwana / Madamu/ Madamazera...)
- Buri gika gitangirira mu cya kabiri cy'urupapuro mu mpagariki yariye.
- Ibaruwa y'ubutegets igomba kugira impamvu yayo yihariye bitewe n'igitumye uyandika yandika.

B. Umwirondoro

A. Inshoza y'umwirondoro

Mu buzima busanzwe ari na byo bimenyerewe cyane, umwirondoro ukunze gusabwa n'umuntu wese ushaka gutanga akazi. Bityo mu byangombwa yaka ushaka gupiganirwa uwo mwanya haba harimo n'umwirondoro we. Umwirondoro ni nk'inyandiko yereka umukoresha ishusho y'umukozi akeneye. Nta wakwirangagiza ko umwirondoro ushobora kuba ngombwa iyo umuntu asaba ishuri runaka ngo akomerezemo amasomo ye.

B. Ibiranga umwirondoro mwiza

Umwirondoro mwiza ugomba kuba:

- Wanditse ku rupapuro rwiza nta n'amakosa y'ururimi arimo.
- Wuzuye kuko uwusaba akeneye amakuru yuzuye kugira ngo arusheho kumenya nyiri umwirondoro niba hari ikiburamo ntibizamutere igihe agishakisha.
- Usumeka neza wanditswe mu nteruro ngiye.
- Uvuga ukuri. Ukora umwirondoro ntagomba kugira icyo yibagirwa cyangwa ngo ashiremo ibidasobanutse cyangwa ibihimbano.
- Ugomba kuba ugenewe koko abo wandikiye niba ari aho nyirawo asaba akazi ugomba kuba uyanye n'aho asaba akazi.

Umwirondoro ntukorwa uko nyirawo yiboneye ugomba kuba ufite uburyo buboneye ukorwamo, uko ibice biwugize bikurikirana kuko umwanya wabyo uba ufite icyo usobanura kuri uwo mwirondoro. Ibyo bice rero ni:

- Umutwe

- Ibiranga umuntu
- Amashuri
- Uburambe
- Ubundi bumenyi
- Indimi avuga
- Ibyo akunda
- Abantu bamuzi
- Kwemeza ko ari ukuri no gushyiraho umukono we.

1. Umutwe

Umutwe w'umwirondoro wandikwa hejuru ukitwa umwirondoro.

2. Ibiranga umuntu

Irangamimerere ni igice gitangira umwirondoro, kikaba kigamije kugaragaza muri make uwo ari we. Kigomba kuba cyumvikana kandi kirasa ku ntego. Si ngombwa gushyiramo ibintu byinshi nubwo bwose waba ubona umwirondoro ari muto.

Mu irangamimerere umuntu avugamo amazina ye. Ni byiza kwandika izina ry'umuryango mu nyuguti nkuru z'icyapa maze iry'idini rikajya mu nyuguti nto. Nyuma y'amazina hagaragazwa aho umuntu aherereye, ni ukuvuga aho atuye (aha iyo afite agasanduku k'iposita ni byiza kugashyiraho). Aho umuntu atuye hiyongeraho n'uburyo uwamushaka yamubonamo; umurongo wa terefoni na aderesi ya interineti ku buryo uwabishaka yahita amwandikira.

Ikindi kigomba kujya mu irangamimerere ni imyaka umuntu afite. Aha ariko ntawandika umubare ibyiza ni ugushyiraho umwaka yavukiye. Iyo yanditse amatariki, ukwezi akwandika mu izina ryako.

3. Amashuri

Iki gice kigaragaza aho nyiri umwirondoro ahagaze mu rwego rw'ubumenyi ni yo mpamvu uwandika agomba guhera ku mpamyabumenyi nini afite. Mu kwandika umwirondoro, amashuri ntatandukana n'impamyabumenyi, umuntu yandika impamyabumenyi afite bikaba bihwanye no kwandika amashuri yize. Ugaragaza amashuri yize avuga umwaka, aho yigaga, ibyo yigaga n'impamyabumenyi yahakuye.

Hari igihe amashuri ajyana n'ibitabo umuntu aba yaranditse. Icyo gihe si ngombwa kubishyiraho keretse iyo bigira icyo byongera ku kizere umuntu ashobora kugirirwa n'abo ashyikiriza umwirondoro.

4. Uburambe

Uburambe mu kazi ni igice cyo kwitonderwa. Aha ni ho uwandika umwirondoro aba agomba kwereka uwo yandikiye icyo azi gukora n'igihe amaze agikora. Iyo

yakoze mu myanya myinshi, ayishyiraho ahereye ku wa nyuma aherukaho agenda agaragaza igihe yagiye ayimaraho. Hari igihe umuntu aba yarakoze iyimenyerezamwuga ni ngombwa ko abishyiraho cyanecyane iyo ataramara igihe kinini akora cyangwa se ari bwo bwa mbere yatse akazi. Ibyo bishobora kumwongerera amahirwe imbere y'uwo aha umwirondoro.

5. Ubundi bumenyi

Kumenya ibintu byinshi nta cyo bitwaye kuko ibyo umuntu azi byose bishobora kumugirira akamaro mu buzima bwe bwa buri munsu. Iyo rero umuntu azi ubundi bumenyi ntashidikanya kubigaragaza ku mwirondoro we cyanecyane iyo bifitanye isano n'akazi asaba. Urugero: Kuba azi mudasobwa, kuba afite uruhushya rwo gutwara ikinyabiziga...

6. Indimi

Hari igihe umwanya umuntu ashaka uba usaba kumenya indimi z'amahanga. Ni ngombwa rero ko uwandika umwirondoro ashyiramo indimi zose azi. Mu kazi ako ari ko kose kumenya indimi z'amahanga byongerera amahirwe ugasaba. Ukora umwirondoro agaragaza urwego aziho urwo rurimi atabeshya (nduzi neza cyane, nduzi neza, nduzi bihagije, biciriritse) kuko kubeshya byamugiraho ingaruka mu gihe k'ikizamini k'ibiganiro.

7. Ibyo akunda

Umuntu ntabaho akora akazi ashinzwe gusa. Na nyuma y'akazi ubuzima burakomeza. Ibyo umuntu akunda rero biza nyuma y'akazi. Bigizwe n'ibyo umuntu akora kandi bimushimisha. Ariko na none ukora umwirondoro ntiyiyibagize ko ibimushimisha bishobora kumubera imbogamizi yo kutabona umwanya yifuza. Nk'urugero niba ari umuntu ukunda kumva indirimbo kuri radiyo, bikaba byerekana ko ari umuntu ukunze kuba ari wenyine ko kubana n'abandi byamugora, mu gihe umuntu ukunda gukina umupira aba agaragaza ko abana n'abandi neza ko no mu kazi byagenda bityo.

8. Abantu bamuzi cyangwa abahamya

Iyi ngingo y'abantu bazi nyiri umwirondoro si ngombwa buri gihe. Ariko hari ababisaba mu mwirondoro bikaba ngombwa ko ijyamo. Abantu bakunze gukenerwa si abaturanyi bawe bakomeye cyangwa se bene wanyu bakomeye. Abazi umuntu baba bakenewe ni abarimu bamwigishije cyangwa abakoresha bamukoresheje kuko ukeneye umwirondoro wawe aba ashobora kubabaza ku bijyanye n'ubumenyi ufite cyangwa se ubushobozi n'imyitwarire byawe mu kazi.

9. Kwemeza ko ibyo uvuze ari ukuri no gushyiraho umukono

Iki ni cyo gice gisoza umwirondoro. Nyiri ukuwandika agomba gusoza yemeza ko amakuru yatanze ari ukuri ko anashobora kugenzurwa. Hanyuma agashyiraho itariki n'umukono we.

Amatangazo n'ubutumire

A. Itangazo

1. Inshoza y'itangazo

Igihe cyose ufite icyo ushaka kugeza ku bandi ukimenyesha ugicishije mu itangazo.

Iyo Banki zambuwe cyangwa se ibindi bigo biciriritse by'imari bihemukiwe na ba bihemu bakambura inguzanyo, aba ba bihemu bashyikirizwa inkiko batsindwa ibyabo bigatezwa cyamunara. Iyo hari imitungo izagurishwa abahesha b'inkiko b'umwuga batanga amatangazo bahamagarira abaturage kuzaza kwigurira. Bibaho kandi ko iyo umuryango watakaje umuntu uhitisha itangazo mu bitangazamakuru na radiyo bahamagarira abantu gutabara umuryango wagize ibyago. Itangazo ni inyandiko irimo ubutumwa bamanika ahantu cyangwa bugaca mu kinyamakuru kugira ngo bumenyekane hagamijwe kwamamaza, kurangisha cyangwa kumenyesha.

2. Uturango tw'itangazo

Mu itangazo hagomba kubonekamo ibi bikurikira:

- Umutwe w'itangazo.
- Utanze itangazo.
- Uwo rigenewe.
- Ahantu igikorwa rimenyeshya kiri, cyabereye cyangwa kizabera.
- Itariki igikorwa rimenyeshya cyabereyeho cyangwa kizabera.

3. Ubwoko bw'amatangazo

Amatangazo yo kubika: Ni amatangazo atabaza agamije kumenyesha abantu ko hari umuntu witabye Imana akanavuga igihe azashyingurirwa.

Amatangazo yo kumenyesha: Ni amatangazo amenyesha abayumva amakuru atandukanye nk'inama, akazi, isoko ry'ibintu, cyamunara...

6

Ubukoroni

Amatangazo yo kwamamaza: Ni amatangazo atangwa agamije kwamamaza ibikorwa by'umuntu ku giti ke, by'ishyirahamwe, by'inganda, amashuri, kugira ngo bimenyekane bibone ababigana mu buryo bwo kubiteza imbere.

Amatangazo yo kurangisha: Ni amatangazo atangwa igihe umuntu yatakaje ikintu, yabuze umuntu kugira ngo ababimuboneye babimuhe cyangwa yatoye ibintu kugira ngo nyirabyo abashe kubibona.

1. INSHOZA Y'UBUTUMIRE

Ubutumire ni inyandiko ngufi itumira umuntu cyangwa abantu kwitabira umunsi mukuru runaka. Bene izi nyandiko twazigereranya n'amabaruwa y'ubucuti nubwo zo zidakurikiza imiterere y'ayo mabaruwa. Ubutumire bukoreshwa mu minsi mikuru inyuranye nko gushyingirwa, kubatirisha, kwizihiza isabukuru runaka, gutaha igikorwa runaka, gusangira ku meza, kwishimira kugera ku gikorwa runaka nko gufata impamyabumenyi...

2) Uturango tw'ubutumire

Ubutumire burangwa n'imiterere yabwo yo kuba hagaragaramo ibintu by'ingenzi bikurikira:

- Umutwe w'ubutumire
- Utumirwa,
- Aho igikorwa kizabera.
- Aho utumira abarizwa,
- Amazina y'utumira,
- Igikorwa umutumiramo,
- Umunsi n'isaha kizaberaho,

Ishyire mu kigwi cy'umuyobozi w'ishuri ryisumbuye wigamo, wandike ubutumire bw'umuhango wo gutanga impamyabumenyi ku banyeshuri barangiza no kwizihiza isabukuru y'imyaka 25 ikigo kimaze gishinzwe.

- Kwihangira umurimo biteza imbere umuntu ku giti ke ndetse n'igihugu muri rusange kubera ko uwihangiye umurimo ateza urugo rwe imbere agateza n'abandi imbere abaha akazi ndetse agateza n'igihugu imbere acyubakira ibikorwa remezo. Kwihangira umurimo buri gihe ntibisaba igishoro cy'amafaranga.

1) Inshoza y'inyandiko y'ikinyamakuru

Ni inyandiko icishwa mu kinyamakuru ifite amahame yo kubahiriza uburebure bw'umwanya wagenewe inkuru mu kinyamakuru, gutanga amakuru asubiza ibibazo abasomyi baba bafite (Habaye iki? Cyakozwe na nde? Cyabaye ryari? Hehe? Gute?) kandi ikagira interuro itangira, ikurura abasomyi.

2) Uturango tw'inyandiko y'ikinyamakuru

Inyandiko y'ikinyamakuru irangwa n'amahame ya ngombwa iba igomba kubahiriza ari yo:

a) Ihitamo ry'ibyandikwa

Inyandiko y'ikinyamakuru itandukanya ibiri ngombwa byo kuvugaho, ibitari ngombwa cyane, cyangwa ibidakenewe na gato. Kureba noneho mu bitari ngombwa cyane ibyashishikaza abantu, ibyabafasha gusobanukirwa cyangwa ibisekeje.

b) Uburebure bw'inyandiko.

Bitewe n'uko ikinyamakuru kiba gifite imyanya yagenewe buri bwoko bw'inkuru zigomba gusohorwa, uwandika agomba kubahiriza uwo mwanya. Akenshi bikorwa hagenwa umubare w'amagambo ntarengwa, byaba ngombwa ntarenzeho 10% by'umwanya wagenewe bene iyo nkuru.

c) Uburyo bwo kubara inkuru.

Inyandiko y'ikinyamakuru yandikwa mu buryo bw'ibarankuru, kabone n'iyo yaba ari inyandiko nsesengurabumenyi cyangwa mvugamiterere. Kuri uru rwego, umunyamakuru ashobora guhera ku kinini ajya ku gito, guhita atangaza amakuru y'ingenzi akayasesengura nyuma, kubahiriza uko byakurikiranye mu gihe byabaga cyangwa kubikurikiranya uko yishakiye mu gihe yumva ko ari bwo byarushaho kumvikana ku bo abwira.

d) Inganzo y'itangazamakuru.

- Inganzo y'itangazamakuru irangwa n' interuro ngufi (akenshi bakunze gufatira ku mpuzandengo y'amagambo 12 kuri buri murongo, ukirinda kuzuzamo imibare n'amagambo ahinnye).
- Amagambo yumvikana neza, atumvikana neza agasobanurwa.
- Kwibanda ku bintu bifatika; byakwemerwa nk'ibishoboka.
- Ikoreshwa ry'amashusho.
- Imvugo itaziguye ikoresha utwuguruzo n'utwugarizo ishyira ibintu mu ndagihe mbarankuru.

e) Iteramatsiko.

Interuro y'igika cya mbere igomba gushimisha umusomyi ikamukururira gusoma ibikurikiyeho. Itandukanye n'icyo bita interamatsiko zishingira ku gutangira inkuru y'ingenzi ku mpapuro zibanza ariko igakomereza hagati mu kinyamakuru.

f) Guhitamo umutwe w'inkuru

Umutwe w'inkuru ni ingenzi cyane. Ugomba kuba uteye amatsiko, utanga amakuru (Nde? Ryari? Hehe? Ni iki cyabaye? Gute?) cyangwa ukaba uvuga ibintu ho gato. Umutwe w'ikinyamakuru ushobora kuba ari interuro itangara, interuro ibaza, interuro ibaza ikanisubiza, interuro yemeza n'igisobanuro, interuro ishingira ku mibare ifatika, interuro ikoreshejwemo uturango tw'ikeshamvugo (isubirajwi, isubirajambo, imibangikanyo yuzuzanya, imibangikanyo ishyamiranye, ishushanyamvugo, ihuzamitwe...

Imiterere y'imwe mu mitwe iboneye y'inkuru yo mu kinyamakuru

- Interuro itangara: Hehe na nyakatsi!
- Interuro ibaza: Abanyarwanda se biyubatswe bate nyuma ya jenocide yakorewe abatutsi?
- Interuro ibaza ikisubiza: Uzi neza Joriji Baneti? Umupfu mubisi.
- Interuro yemeza ijyana n'igisobanuro: Iyimirwe n'ikaramu ntiramburura. Nta mupfu wize.
- Interuro ishigura ikoresheje imibare: Amabandi igihumbi mu Rwanda yibisha intwari.
- Interuro yuje ikeshamvugo (isubirajwi, ihuzamitwe...): Wapfa ba shushu mu mashuri.
- Interuro icurikiranya amagambo y'ingenzi: Muntu ntabwo kurya, ariko gukora.
- Interuro ishyamiranye: Yagiye bamushishira azagaruka bamushishimura.
- Interuro ikoresha imvugo shushu: Mu gihugu cy'abavuye mu barokoreye. (Tumwe mu turere tw'abaturage bakoresha ururimi shami rw'ikinyarwanda rwitwa oluciga)

Umutwe w'inyandiko y'ikinyamakuru wumvikanamo umwihariko wayo kandi ukaba mugufi bishoboka. Iyo umutwe w'inkuru watoranyijwe neza gutegura inkuru biba bisa n'ibyarangiye.

Impugukirwa:

- 1) Umutwe w'inyandiko y'ikinyamakuru ugomba kuba wumvikanamo umwihariko wayo kandi ukaba uri mugufi. Ni byiza guhitamo umutwe nyuma yo gutegura inkuru.
- 2) Nyuma yo gupfundikira inkuru yo gutangaza umunyamakuru cyangwa umwanditsi yongera gusuzuma ibi bikurikira:
 - Ese inkuru yange ikurikiye neza umurongo w'igihe?

- Ese hari ugukuza cyangwa gutesha agaciro umuntu runaka muri iyi nyandiko?
- Ese haba hari amagambo yambara gihamya, abyerekana uherye kuri iki kibazo kibanza?
- Ese iyi nkuru nayihagazeho cyangwa narayibwiwe?
- Mu nkuru yange se hari abo nshira urubanza, imbaga runaka cyangwa umuntu ku giti ke?
- Mu nkuru yange haba harimo amakabyankuru ashimagiza cyangwa asuzuguza bamwe mu banyarubuga? Uburyo nakoresheje mbara inkuru yange buciye mu mucyo, buraboneye?

I. Inkuru ishushanyije

1) Inshoza y'inkuru ishushanyije

Inkuru ishushanyije ni inkuru iteye nk'ikiganiro aho abantu babiri cyangwa benshi baganira bungurana ibitekerezo, bajya impaka zubaka cyangwa zisenya. Bene izi nkuru zishushanyije zibangikanya amagambo n'amashusho y'abanyarubuga. Amagambo avugwa ashyirwa mu tuziga dufite uturizo dufite ikerekezo tw'aho umunyarubuga aherereye. Bigaragara neza ko inkuru ishushanyije idashyirwa mu bika. Inkuru ishushanyije itera amatsiko ashingiye ku ibangikana ry'amagambo n'amashusho. Umukinankuru iyo agaragaza imbamutima ze, amashusho arabigaragaza. Amagambo iteka aba afitanye isano ishodekanye neza n'ikivugwa.

2) Uturango tw'inkuru ishushanyije

Inkuru ishushanyije irangwa n'ibi bikurikira:

- **Umurambararo:** uruhererekane rutambitse rw'amashusho.
- **Igipande:** urupapuro rwose rugizwe n'imirambararo.
- **Urukiramende:** umwanya wanditsemo ibisobanuro. Ibyo bisobanuro byitwa imvugo ngobe.
- **Agatoki:** ni agashushanyo gasongoye gahuza amagambo n'uyavuga.
- **Akazu:** umwanya w'ishusho utangiwe n'idirishya.
- **Idirishya:** imbibi z'ishusho cyangwa z'akazu.
- **Uruvugiro:** umwanya urimo ikiganiro cy'abanyarubuga.
- **Akarangandoto:** akarongo kagizwe n'utudomo kerekera ku muntu kagaragaza ibyo arota cyangwa atekereza.
- **Imvugondoto:** ni amagambo umuntu ashobora gusoma ku gipande aranga icyo umunyarubuga atekereza cyangwa se aranga umwivugisho w'umunyarubuga.
- **Agakino:** uruhererekane rw'amashusho ari mu muteguro umwe. Ni ukuvuga abanyarubuga bamwe hatagize usohokamo cyangwa undi winjiramo.
- **Abanyarubuga:** umuntu, ikintu cyangwa inyamaswa bifite icyo bikora mu nkuru.

Hanga inkuru ishushanyije ku gukumira ibiyobyabwenge mu rubyiruko.

- Ibiyobyabwenge bigira ingaruka zinyuranye ku muntu ubikoresha, ku muryango we ndetse no ku iterambere muri rusange. Tugomba kubirwanya no gushishikariza abantu kutabikoresha.
- nyito ya shahu.

